

Halasi Béla: Szabó Ervin.

Schopenhauerről írott tanulmányában Nietzsche a schopenhaueri ideális férfiú képét így festi meg:

»Magát és személyes jóllétét illetőleg tiszta és csodásan kevésigényű, megisméltése pusztító tűz és igen távol áll az úgynevezett tudományos ember hideg és megvetésre méltó semlegességétől; magasan felette áll a kicsinyesen aggályoskodó szemléletnek. A felismert igazságnak magát dobja oda legelső áldozatul s lelke, mélyén át van hatva annak tudatától, minő szenvedések fakaának igaz emberi mivoltából. Földi jólétét tönkre teszi ez a bátorsága, szembe kell fordulnia emberekkel, akiket szeret, intézményekkel, amelyekből sarjadzott, nem szabad kímélnie embereket és dolgokat, ha maga szenved is megbántásuk miatt, felre fogják ismerni és sokáig tartják olyan hatalmak szövetségének, amelyektől irtózik.«

S a schopenhaueri ideális férfi vigasztalódása: »Boldog élet lehetetlen, a legtöbb, amit az ember elérhet, a heroikus élet.«

A Szabó Ervin élete nem volt boldog élet, az ő élete heroikus élet volt. Küzdelmek és szenvedések útján, robotolva és meggyötörten emelkedett a szellemiség útján egyre felfelé; magasságokba, ahol tiszta a légtér és tágas a látóhatár.

Követni őt útjában annyi, mint vele emelkedni; ha róla szönlünk, éreznünk kell a magaslatok tiszta alpesi levegőjét. A nagy emberekre való emlékezésnek ilyen hatása van.

S ezért kell írni róla, újra meg újra. A tanítványok, akik a Mester szavát hallották, el kell hogy mondják, mindenki a maga hangján, milyenek látták őt? E hangokból, bármennyire gyengék és töredékesek is, talán ki fog bontakozni az ő valódi egyénisége. Ő maga lázas munkával igyekezett megvalósítani a goethei jelszót: »Warum sucht ich den Weg so sehnsuchtsvoll, wenn: ich ihn den; Brüdern nicht zeigen soll?« Nekünk most meg kell mutatni őt azoknak, akik nem ismerték, mert ő volt az útmutatói.

Tudományos rendszeriét összefoglalni, műveit ismertetni nem akarjuk most. Ha a rendelkezésre álló hely meg is engednie: most másról van szó. A szocializmusnak és a társadalmi jelen-

ségeknek* igen nagyszámú problémája foglalkoztatta, összefoglaló, mű azonban nem tárgyalja nézeteit. S ha tárgyalná is: folytonos fejlődésé egyre új felismerésekhez, új meggyőzésekhez juttatta. »Ha Marx tovább él – írja egy helyen, – sok problémáját bizonyára másképp állította volna fel, sok tételét másképp fogalmazta volna meg; Miért lett volna különben a tizenhat esztendei lelkitusa?« (Marx és Engels vál. művei, II., 136. o.) S ugyanezen művek előszavában saját meggyőzéseinek változására! Így ír: »Ha valaki egyáltalában fejlődésképes, négy év nyomot kell hogy hagyjon szellemi fejlődésében, ismereteiben és nézeteiben. Az én meggyőzéseimet sem kímélte az idő.« Betegágyán, halála előtt, legmélyebb fájdalommal volt, hogy új művét, »Társadalmi és pártharcok a magyar forradalomban«, amelynek megírását két és fél évvel ezelőtt kezdte el, nem tudta változott nézeteinek megfelelően átdolgozni. Nem azzal akarunk tehát emlékének áldozni, hogy tudományos nézeteit boncolgassuk. Csak azokat említjük, amelyek jelétével szorosain összefonódtak. S nem érdekelnek e pillanatban olyan kérdések, vajjon mindvégig híve maradt-e a Marx-féle értékelméletnek? S mennyire hitt az összeomlás tanában? S általában: milyen viszonyban volt a marxista tudományhoz? Amit Marx szellemi hagyatékjáról, születésének századik évfordulóján írt, az az övére is illik: »Minden igazán nagy gondolkodó szellemi hagyatéka soha ki nem merülő, örökké kamatozó öröksége az emberiségnek. Ha rég más irányt vett az emberiség gondolkodása és gyökeresen megváltoztak a viszonyok, amelyek között és amelyek által befolyásolva gondolatépületét felépítette, akiben az általános emberinek tüze lobogott, az; sohasem fog megszünni új látások, új megismerések, új szellemi örömek forrásául szolgálaim a késői nemzedéknek. Mindenki mást találhat benne, de minænki igazat talál: mert önmagát, azt, ama benne örök és általános, találja meg nagy elődjében.« (Marx, Huszadik Század XIX. évf. 15. sz.)

*

Egy tekintetből vegyük szemügyre mégis tudományos meggyőződését. A szociáldemokráciához való viszonyát s az államról, az államszocializmusról való nézeteit gondoljuk; – ezek igen szorosán tapadnak egyéniségéhez. S e kérdések körül sokan félreértették. Megírták róla ismételten, hogy syndikalista. Ez igaz is, azonban hogy álláspontjának mi a lényeges tartalma s minő következtetéseket vont le belőle: rendszerint tévesen értették. Pedig ebben a kérdésben teljesen kiforrott nézetekkel lépett a világ elé s gyakran és szabatosan kifejezte azokat.

»A szocializmus lényege a termelés eszközeinek közössége s ezen közösségnek a munkásosztály szervezett erejével kiküzdése. (Marx és Engels vál. művei, II., 384. o.) Minden egyéb csak eszköz a célhoz, nem a cél mágia. A szindikalizmus, tehát a tisztán gazdaság jellegű mozgalom épen úgy, mint a szociáldemokrácia (ami semmiképp sem azonos a szocializmussal) vagy az anarchizmus.« Szabó Ervin megállapítja ezen eszközök természete-

tért és hierarchiáját. Az osztályharc igazi területe a gazdasági harc és így tulajdonképen kívül esik a politikának körén, amely tudvalevőleg az állam befolyásolására, illetőleg az államhatalom megszerzésére irányuló tevékenység. A kapitalizmussal megküzdeni csak egy területen lehet: ott, ahol a tőke és munka közvetlenül találkoznak: a gyár falai között. Ott játszódik az örök dráma, a harc a nagyobb darab kenyérért, ma a nagyobb profitért. (Tőke és munka harca. 39. o.) A politika eszközei – gyakori látszat ellenére is – az osztályharccal ellentétesek. A politikai hatalom megszerzésére irányuló törekvés szükségképen a t ö b b s é g i e l v h e z vezet, különböző érdekűek megnyerésére irányul, míg a gazdasági mozgalmat »az erősek és bátrak kisebbségié« tette nagygyá és erőssé. (Tőke és a munka harca 69. o. Marx és Engels vál. művei 406r o.; Marx, H. Sz.)

Mi tehát a szerepe és jelentősége a szociáldemokráciának, a szocializmus politikai szervezetének? Nem más, mint a demokráciáért való küzdelem, amely lényegében véve a burzsoáziának dolga volna és annak válik elsősorban előnyére. A munkásság, ha egyáltalában akarja a demokráciát, kénytelen a politikai cselekvés terére lépni és a burzsoázia demokratikus akcióját támogatni. (Marx és Engels vál. művei 409.)

Mindazon országokban, amelyekben maga a burzsoázia irányadó befolyást gyakorol a kormányra, parlamentáris, politikai munkásmozgalom csak átmenetileg, vagy csak alig fejlődött ki; mindenütt ellenben, ahol a feudális nagybirtok és a hivatalos bürokrácia uralkodó, többé-kevésbé erős szociáldemokrata mozgalom képződött. (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 10. o.) A munkásság kénytelen küzdeni a demokráciáért, mert a szabadságjogok, gyülekezési, egyesülési szabadság, stb. a gazdasági szervezkedés előfeltételei. Ha e miatt folytonos üldözésnek van kitéve s energiáját ezen támadások elhárítása köti le: nem tudja sikeresen előkészíteni és megvívni gazdasági harcát. Ezért segíti a burzsoáziát a politikai demokrácia kiépítésében, vagy ahol a burzsoázia erre nem vállalkozik, maga veszi kezébe a dolgot, mint a »burzsoázia politikai örökségének végrehajtója.« (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 10. o.)

Ő tehát nem ellenzi a munkásság politikai küzdelmét. Sőt a félig feudális országokban, mint aminő Magyarország, elkerülhetetlennek látja. Még a demokratikus Franciaországában is szükségesnek tartja »bizonyos célok megvalósítására« a munkáosztálynak parlamenti képviselőt. (A francia vasúti sztrájk és a szocialista párt. H. Sz. XI. évf. 12. sz.)

A szindikalizmus és a szociáldemokrácia ilyen szembeállításával a következő célok lebegtek előtte: Hangoztatni akarja I., hogy a parlament és a politika szerepe a társadalmi fejlődésben sokkal kisebb, mint némelyek hirdetik. S figyelmeztetni akart, hogy a munkáosztály politikai mozgalmának eljő a maga sajátos befejezése, amikor majd szembe kell fordulnia a polgári demokráciával, amelyet létrehozni segített. Akkor, amidőn a mun-

kásosztályt a szociáлизmusba kell átvezetni. S így a »parlamenti munkásság szerepe ott végződik, ahol a munkásosztály sajátos és közvetlen politikai akciója kezdődik.« (Marx és Engels vál. művei, 410. o.) 2. Tudományos és gyakorlati okokból tiltakozott a német szociáldemokrata párt azon irányzata ellen, amely a politikai mozgalmat a szocializmussal és a párt politikai harcát, amely szerinte tiszta lassaleanizmus, a marxi osztályharcral azonosítja. 3. Figyelmeztetni akarta a munkásságot, hogy a demokráciáért folyó harcban ne hozzon nagy áldozatokat a gazdasági mozgalom rovására.

A közvetlen akcióról (action directe) következő nézete volt: »A munkásmozgalom közvetlen akciója minden cselekedet, amely a munkások által a munkásokért történik.« (Tőke és munka harca, 72 o.) Ez a direkt akció azonban épúgy végbe mehet tisztán gazdasági téren, mint a politika területén. Így az antimilitarizmus, mint a közvetlen akció egyik eszköze politikai természetű. De közvetlen akció például az is, amidőn a munkások nyomást gyakorolnak a törvényhozásra, a maguk érdekében való törvények alkotása, irányában, vagy ha akarunk kifejezésére saját követeléseket elküldik a törvényhozás házába. (U. o. 73.)

A közvetlen akció egyik eszköze lehet az erőszak is. A társadalom gyökeres átváltoztatására azonban nem tartja alkalmasnak az erőszakot. Látja és értékeli az erőszak szerepét idejé múlt, gazdaságilag túlhaladott intézmények fenntartására, de ezen a konzerváló hatásán túl alkotó, új társadalmi és gazdasági rendet teremtő jelentőséget nem tulajdonít neki mindaddig, amíg az új rend előfeltételei a mai társadalomban nem fejlődtek ki. (Tőke és munka harca, 38. o.)

A tudományos anarchia elméleteihez Szabó Ervin nagyon közel állott. Az állami mindenhatóság, az államszocializmus sohasem volt kétíves előtte. Mindig hangoztatta, hogy nem etatista. Batoninról írt tanulmányában (Marx és Engels vál. művei II. 371. o.) – amely tanulmány igazi kis remekműve a megértésnek, – azt igyekszik bizonyítani, hogy Marx is távol állott az állami szocializmus gondolatától. Szabó Ervin a spenceri tan hiva volt: az állam funkciója szorítkozzék minél szűkebb körre; a gazdaságpolitika minél kevésbé vegye igénybe az államhatalmat a maga céljai számára. (Imperializmus és tartós béke, 49.)

Vessük fel most a kérdést, milyen viszonyban volt az u. n. reálpolitikához? Amely korikrét, közeli célok érdekében cselekszik, számolva a pillanatnyi helyzettel és erőviszonyokkal.

Szabó Ervin sohasem volt utópista, aki a világ mai sorján kétségbeesve, új, képzelte világba menekül s elfordul korának kis küzdelmeitől. Egy szerencsés német szembeállításal kifejezve: nem az »Abkehr«, de a »Weihe« embere volt. Aki hisz a dolgokat újjáalkotó, teremtő fejlődésben és érte dolgozik. Ebben az értelemben reformpolitikus volt. »Az igazi mozgalom egyetlen lépése többet ér, mint tucatnyi program«, írja; (Marx és Engels

vál. művei, II, 402.) – más helyütt pedig »a munkásmozgalom akció, egyéb társadalmi és gazdasági körülmények által meghatározott realitás.« (Tőke és munka harca, 48. o.) Minden mozgalom, gazdasági vagy politikai, amely egy lépéssel előre vitt, kedves és fontos volt neki.

A reálpolitikának azonban határt szabnak bizonyos feltételek. Először: a magasabbrendű célok. Nem szabad olyan reálpolitikát folytatni, amely ezekben ellentétbe jut, vagy gyöngíti az érték való küzdelmet. Ilyen indokolással ellenzi, hogy a munkásság a védővámokért harcoljon, ezért figyelmezteti a munkásságot, hogy a demokrácia érdekében gazdasági harcának rovására ne hozna áldozatokat a burzsoának. (Szindikalizmus és szocializmus, 19. o.) Másodsor: a reálpolitika eszközeinek erkölcsössége. Nem szabad reálpolitikai akciók sikeréért feláldozni erkölcsi javakat, a mozgalom erkölcsi alapjait nem szabad pillanatnyi előnyök kedvéért megingatni. A magyar szociáldemokrata párttal a legutóbbi Vázsonyi-féle választójogiküzdelem idején éles ellentétbe jutott, nem azért, mert a part reálpolitikát folytatott, hanem mert olyan eszközökkel tette ezt, amelyek erkölcsi tőkét csökkentették.

Nagyon tévedtek azok, akik halála után azt írták felőle, hogy nem a harcaik embere volt, hogy egyénisége, gyöngye szervezete és a külső körülmények tisztára kutatóvá, könyvei között búvárkodó tudóssá avatták. Amolyan szobatudósnak próbálták feltüntetni. Szabó Ervin egész életének munkája ellene bizonyít ennek az állításnak és akik ilyennek látták őt, azok igen távol állnak az ő megértésétől. Lényének legjellemzőbb vonása éppen az volt, amit ezek az írók kétségbevittek vagy nem vettek észre: a küzdelem. Senki jobban személyében nem testesítette meg a goethei szavakat: »Denn ich bin als Mensch geboren und dass heisst ein Kämpfer sein.« Nemcsak belső küzdelmei, tépelődései, – amelyeket szerencsére rendszerint sikerült magában kiegyenlíteni (és magasabb harmóniába olvasztani – nemcsak a folytonos megújulásért és fejlődésért vívott belső harca mutatják őt küzdőnek. És nemcsak a munkáiban folyton felcsendülő, állandóan visszatérő motívum a harc egyedülvaló komoly értékéről a társadalmi fejlődésben. »Az erőnek csak egy igazi próbája van: az erők összemérése: – a harc.« (Munka és tőke harca, 104. o.) »A demokrácia nélkülözhetetlen forma, mert az a guerillaharcot modern tömegháborúvá engedi kifejlődni.« (U. o. 105.) »A harc a társadalom fejlődésének főrugója.« (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 13. o.)

Nemcsak ezekben volt ő a küzdelem embere. Ha valamely eszményt kitűzött, érdekében egész egyéniséget belevitte, minden helyen és időben, tollal, szóval és cselekedettel készen volt küzdeni érte és »tudatos és mindennapos cselekvéssel« igyekezett vele »v a l ó s a g o s é s f o l y f o n o s k a p c s o l a t o t l é t r e h o z n i.« (Marx, Huszadik Század, XIX. évf., 5. sz.)

Amit ő Engelsről dicsérőleg mondott el, hogy »Saját megismeréseinek népszerűsítője, propagandista és militáns egy személyben«, – ezt róla is elmondhatjuk. (Marx és Engels vál. művei, II. k., 4. o.) Amikor a háború szenvedései megérelték benne a pacifista propaganda terjesztésének fontosságát »erkölcsi lénye kötelességének parancsolta ezt: nem volt olyan eszköz, amit igénybe ne vett volna. Tudományos műveket ír, előad, felhívásokat szerkeszt, kiadóvállalatot szervez ily munkák kiadására, folyóiratot alapít (melyek megjelenése utolsó pillanatban válik lehetetlenné), nemzetközi egyesület megalakítását készíti elő, békekongresszusra készül (ahová nem kap útlevelet) s mindezt, ami már lényének egy másik oldalát domborítja ki: a középkori barátok buzgalmával és igénytelenségével. Ez a törekeny, beteg ember minden területen roskadásig folytatja a harcot ideáljaiért. Minta képe a küzdő embernek. Ami talán egy pillanatra az ellenkező látszatot volnq alkalmas felébreszteni, pártatlansága es objektivitása, »Des taetigen Mannes Behagen ist Parteilichkeit – mondja Goethe. Szabó Ervin azonban nem elfogult, előzetes pártszempontok, személyi rokonszenvek vagy ellenszenvek sohasem feszélyezik, az ellenvetéseket meghallgatja, nézeteit állandóan kész felülvizsgálni, kicsinyes nézőpontokon mindig felülemelkedik. Nagy és nem vitatott tekintélyének a lapja elsősorban ez a néha már ridegnek látszó, kérlelhetetlen objektivitása.

*

Mély erkölcsi komolysága Szabó Ervin emberi nagyságának legigazibb alapja. Amit nálánál kisebb súlyú jellemek oly csökönyösen igyeksenek elhárítani magjuktól, a felelőség érzését, az ő létezésével szorosan összeforrott. Erkölcsi mivoltára rendkívül jellemzőek a Társadalomtudományi Társaság legutóbbi vitájában, fa konzervatív és progresszív idealizmus fellett tett kijelentések Ezek szerint, a fejlődést nem ismeri el eleve jónak. Azt is, mint minden társadalmi tény, előbb erkölcsi Ítélszéke elé állítja. És ha az ítélet kedvezőtlen, felveszi a küzdelmet ellene, más fejlődés érdekében; amely a bennünk levő erkölcsi eszmék és események irányában halad, új, erkölcsös, objektív fejlődést igyekszik létrehozni. Mert a szellemiség is önálló társadalmi erő, amely a társadalmat befolyásolja, miként a társadalom azt. Két szuverén hatalom küzdelme indul! meg. Vagy új »jó« fejlődés alakul ki belőle, vagy győznék az objektív külső erők. De az erkölcsös ember inkább elpusztul, semhogy szellemiségéhez, eszményeihez, kategorikus imperativusához hűtlen legyen.« Az erkölcsi felelősségérzet klasszikus tömörségű és meghatóan nemes gesztusú meghatározása ez: itt állók, másként nem tehetek.

S a háború tanúságai alapján egyre jobban látja az; erkölcsi fényezők jelentőségét a társadalom fejlődésére. Nézeteinek ilyenirányú evolúciója szembetűnő a következő példán. A szabadkereskedelemnek kezdettől fogva híve és a védővámoknak ellensége. De míg eredetileg csupán gazdasági okokból ellenzi és az

osztályharc meg, nem felelő eszközének tartja a vámvédelemért való küzdelmet vagy annak túrést (Marx és Engels vál. művei, II., 326. o.), addig a háború alatt felfedezi, hogy »a szabadkereskedelem jelentősége ma, az üzemi és tőkekoncentráció korában, inkább morális, mint materiális.« Azonban – így folytatja – erre a morális hatásra épp a háború tanulságai szerint, amely nemcsak a gazdasági, hanem az erkölcsi és érzelmi erők rendkívüli szerepét is feltárta, talán még nagyobb szükség van. (Imperializmus és tartós béke, 50.o.).

A morális tényezők döntő fontosságának, az egyéni akaratok és cselekvések jelentőségének felismerése egyre inkább az individualizmus fellé vezetői. A lelkeket kell átalakítani; Not measures, men! elsősorban emberek kellene, más, jobb, tökéletesebb emberek! A szellem a fontos! (Imperializmus és tartós béke, 51. o.)

S bár régebben azt vallja, hogy az erkölcs nem alakíthatja az emberek valóságos életviszonyait (Munka és tőke harca, 36. o.); bár az egyéni tudat illúziójára épített osztályellentét tanát elfogadja (Marx és Engels művei, II. 140. o.); habár az úgy nevezett »nagy emberek« szerinte éppen azok, akik a tömegnek akaratát, óhajlásait leggyorsabban felismerik s azt az akaratát megvalósító cselekvésre Vezetik (Marx és Engels vál. művei, I., 188. o.); az erkölcsi tényezők jelentőségének felismerése egyre jobban a tömeggel szembe fordulni is tudó egyéniséggel vezet.

Egyik legutolsó megnyilatkozása (a konzervatív és progresszív vitája alkalmával a Társadalomtudományi Társaságban) így hangzik: »Az erkölcsi eszmény az egyének lelkében válik tudatossá és hatóvá. Ezért szociális és politikai törekvéseink egyik főcélja az egyéniségek nevelése kell, hogy legyen.« (Huszadik Század, XIX. évf., 6. sz.)

A társadalmi fejlődés menetének tanulmányozása során egyre világosabban látja, hogy a társadalmilag szükséges átalakulások és változások legfőbb akadálya egy lelki tényező: az emberek konzervativizmusa, a hagyományok, a holtak uralma az élet felett (Tőke és munka harca, 49.), a lelki közeg ellenállása nagy ősi valósága, a tömegelemek konzerváló ereje, az érzésmód közössége, mely minden érdekellentétnél és érdekegységénél és a tudása nézetek közösségénél is erősebb szolidaritást teremt az emberek közt. (A magyar jobbágyfelszabadítás országgyűlési története, Husz. Száz., XIX. évf., 1. sz.)

És mert a társadalom; fejlődését kívánta és azért dolgozott, harcolnia kellett a tradicionalizmus ellen, amely minden teremtő fejlődés kerékkötője. Elsősorban, önmagában kellett leküzdenie ezeket az érzelmeket. Történelmet tisztelő, esztétikai jellegű egyénisége mellett ez a maga-legyőzése nehéz munka s rendszeres, öntudatos önfegyelmény eredménye volt (E sorok írója tudja, mint

tartotta vissza magát bizonyos antiquitások élvezésétől, hogy alaphangulatát .az ügyre nézve kedvezőtlenül ne módosítsák.) A konzervativizmus lelki tényének döntő fontossága e napokban, amidén új világ alakul ki szemeink előtt, a rendesnél is világosabban és fájdalmasabban Mutatkozik.

Hogyan hatott rá a háború és minő aktivitásokat váltott ki belőle? Az első időszak kétségbeejtő tespedésében a legelső között volt, akik a háborúokozta belső bajok orvoslására és megelőzésükre javaslatokkal állottak elő. Ezeket páratlan éleselméjűség tüntette ki; csaknem összes javaslatát – melyeket előadásuk alkalmával elvetettek – meg kellett utóbb valósítani. Igaz, hogy el- késve és rosszul. Később a cselekvés útját a Középeurópaért való küzdelemben látta. Ebben a kérdésben .ellentétbe jutott számos elvbarátjával. Felesleges hangoztatni, hogy az ő Középeurópája, – amelyről nézetét a Társadalomtudomány Társaság vitájában mondotta el, – (Huszadik Század, XVII. évf., 6-7. sz.) semmiféle közösségben nincsen a militarista, agresszív célzatú és elzárkózást vagy gazdasági autarkiat hirdető középeurópai tervekkel.

Ő egyszerűen nagyobb piacot, tehát nagyobb mérvű szabadkereskedelmiét s a termelő erők teljesebb kifejtését várta a nagyobb gazdasági területtől, amely felé: halad amúgy is a társadalmi és gazdasági fejlődés. »Ha a béke bekövetkeztével – mondja – új lehetőségek nyílnak, új perspektívák, új megoldások, akkor azokhoz fogunk fordulni, ugyanazzal a kritikus szemmel, de ugyanazzal a szeretettel, vággyal és akarattal, nemi az elzárkózás, hanem az európai kultúra körüének kiterjesztése, zavartalan, békés és folytonos fejlődése iránt.«

De nem sok idő múlva belátta, hogy nem értékelte igazi súlyuk szerint azokat az aggályokat, amelyek Középeurópa ellen pacifista szempontból szólnak. A német militarizmus folyton agresszívebb fellépése és az orosz forradalom meggyőzték az utóbbiról. Bkkbr teljesen elfordult a megoldásnak ettől a módjától.

S a háború szörnyű csapásai mind aktívabb és szenvedélyesebb pacifistává tették. Az európai kultúra züllése, nemzedékek kultúrmunkájának pusztulása, amelyet a háború hosszú tartama egyre szemléltetőbben mutatott, mély – fájdalommal töltötték el. A kultúra pusztulása feletti elkeseredése legfőbb lelki átélése volt a háború aiant. S ezért azt kívánta: befejezni a háborút bármiként és bárminő eszközzel! Akármily fontosak is a háborúnak azok az eredményei, amelyek az államoknak bizonyos kívánatos változásait idézik fel, a vérontásnak meg kell szűnni. Távoli és bizonytalan értékű eredmények, nem érnek fel az elpusztított emberéletekkel és kultúrértékkel.

A pacifizmus így hitté vált benne, amely lenyúlott lelkének legmélyebb gyökereihez, ahol a ki nem fejezhető vallásos érzések élnek. Ehez az új hithez kellett megszervezni az új egyházat; hívőket és intézményeket. És Szabó Ervin fizikai erejét fe-

lülmuló lázas mimikával s a legváltozatosabb eszközökkel dolgozott a béke egyházának megalapításáért.

Nem érte meg a háború befejezését. Bulgária már kivált a középhatalmak szövetségéből, amidőn utoljára beszélhetett arról, milyennek látja a jövőt? Nem adatott meg neki, hogy az emberiség és Magyarország sorfában való megnyugvással hunyja le szemeit. Uralkodó osztályaink és politikusaink konokságát, megértésre képtelenségét szemlélve, nem látott más lehetőséget, mint a forradalmat. És ő ezt nem tartotta kívánatosnak. A bolsevik forradalomnak, – amely oly boldoggá tette őt, amidőn kitört és amelynek fejlődését szorongó szívvel követte – fejleményei szomorúsággal töltötték el. Látta, hogy az erkölcsileg és tanultságban kiváló vezetők mellé hogyan szegődik egy tudatlan és aljas indulatú tömeg, amelynek nincs közössége a forradalmi ideálokkal. S a tömegek erkölcsi és értelmi színvonalának alacsonysága erősen kétkedővé tette a forradalom eredményeivel szemben. Mit várhatott egy magyar forradalomtól, amely még kevésbé tudná felmutatni a nagy átalakuláshoz szükséges erkölcsi és értelmi tulajdonságokat? Amíg a tömegeiket nem nevelik, hogy minél több egyén váljék ki belőlük, addig kétséges a forradalmak sorsa és nem azok javára válik, akiknek érdekében megindult és győzedelmeskedett.

*

Ha nem ismertethetjük műveinek tudományos tartalmát és módszerét, néhány szóval meg kell emlékeznünk a formáról, amelyben jelentkeztek. Szabó Ervin művei igen élvezetes olvasmányok, világosság, egyszerű előadási mód (ami szerinte tudományos műnél kötelesség), tárgyának szeretetétől átfűtött s ezért sokhelyütt megindítóan meleg tónus tüntetik ki Egyes népszerűen megírt műveit ezekből a tekintetekből Henry George műveihez tudnám hasonlítani. Erősen kifejtett esztétikai egyénisége költői képeiben, ragyogóan tiszta előadásmódjában, de még inkább a gondolatok lezártóságára s a formák harmóniájára való törekvésében nyilvánult meg. Benne a »Vervolkommunungsideal«, a tökéletességre való törekvés mellett épp oly erővel élt a szépség-ideál, a szépségnek szomjú vágya és öröme. Az ember és a tudós mellett Szabó Ervinben megtaláljuk a művészt is. Küzdelme a formákkal sikeres volt; lelkének ezer hangját megnyugtató harmóniákba tudta feloldani.

A világháború agonizálásának napjaiban ismeretlen átalakulások küszöbén távozott el, könyvei, küzdő barátai között. Ez volt az ő harctere, az ő vezérkara.

A családi gyászjelentések megszökött kifejezése a családfő elhunytakor veszteségünk pótolhatatlan. A magyar tudományos progresszív mozgalom kis családjának feje volt Szabó Ervin s ennek a családnak az ő elmúlása pótolhatatlan veszteség. S az ifjúságnak is, amely kételyei között feléje tekintett s mindig útbaigazítást kapott tőle. (Milyen szeretettel csüggött az ifjúságon!)

Attól kell tartani, hogy a kapcsolatok nélküle nagyon meg fog-
nak lazulni. Szabó Ervinben éreztük a bírót, aki szigorúan őrködik
cselekedeteink felett, szemrehányó tekintettel illeti belső lompos-
ságainkat és megéreztek elismerését, ha jól cselekedtünk. Szi-
gorú, de jóságos tekintetét éreztük akkor is, ha testiségében nem
állott előttünk. Vajjon most, hogy eltávozott tőlünk, elég erős
lesz-e szelleme és példája, a folytonos emlékezés ő reá, hogy
irányt szabjon cselekedeteinknek? Tudunk-e az ő szellemében élni;
becsületesen és mindvégig küzdve eszményeinkért? Megrendülve
és lesújtottan nem tudunk erre feleletet.